

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертацію Шумського Леоніда Миколайовича
«Концептуалізація правової держави у політичній теорії
Карла Шмітта», подану на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук за спеціальністю
23.00.01 – теорія та історія політичної науки

Дослідження проблем співвідношення політики і права є надзвичайно важливими для країн, що перебувають у процесі суспільних трансформацій, оскільки від цих двох регуляторів значною мірою залежить ефективність системи управління державою і суспільством. Від характеру співвідношення політики і права залежать політичний режим, можливості й наслідки процесу модернізації країни, рівень соціального й економічного добробуту. Відтак особливого значення набуває необхідність поглибленого осмислення європейської політико-правової думки.

До кращих зразків останньої поза всяким сумнівом можна віднести теоретичний доробок видатного німецького мислителя Карла Шмітта. Насамперед потребують політологічної оцінки його ідеї щодо напрямів зміцнення інституціональної основи і встановлення адекватності механізмів функціонування держави; налагодження чітких правил, процедур і нормативного закріплення процесу прийняття політичних рішень; урахування конкретно-історичної ситуації в процесі політико-правових перетворень; виявлення впливу зовнішньополітичних та внутрішньополітичних чинників на характер реалізації політико-правових реформ.

Виходячи з вищезазначеного, можна погодитись із висновком дисертанта Л. М. Шумського щодо нагальної необхідності переосмислення спадщини Карла Шмітта, насамперед у зв'язку з масштабними процесами модернізації та демократизації, що відбуваються в сучасному світі та в Україні. Тим більше, що значні аспекти теоретичного доробку вченого залишалися поза увагою української політологічної спільноти. Відповідно недоліки у здійсненні розбудови держави значною мірою пов'язані з

відсутністю «стійкої політико-правової традиції», що тягне за собою «складнощі як демократичного розвитку, так і правового оформлення політичного процесу» (Дис., с. 15).

Оцінюючи дисертаційне дослідження Л. М. Шумського, насамперед слід відзначити досить вдалий вибір методологічного інструментарію, що дозволив забезпечити цілісність, міжгалузевий характер і логічний виклад матеріалу. Поєднання переваг інституціонального, системного, порівняльно-історичного, структурно-функціонального та спеціальних методів дозволило автору виявити функціональні можливості цілісного застосування та втілення окремих елементів моделі правової держави К. Шмітта з метою ефективного протистояння реальним та вірогідним загрозам стабільності соціально-економічного і політико-правового розвитку. Поряд з цим викликає повагу запровадження до наукового обігу в рамках розвитку вітчизняної політичної науки ідейно-теоретичного потенціалу німецькомовних оригінальних творів К. Шмітта та інших учених.

До очевидних здобутків дисертанта слід віднести глибоке осмислення принципів правової держави крізь призму вчення К. Шмітта. Йдеться про критично-конструктивний аналіз реалізації принципів поділу влади, взаємодії держави й громадянського суспільства, належного соціального забезпечення громадян, протистояння злочинності, корупції, бюрократизму. При цьому автор робить наголос на функціональних аспектах зазначених принципів, а також звертає особливу увагу на їх можливості й обмеження в конкретно-історичних умовах. Автор апелює до Шміттової моделі правової держави, в якій обстоюється дія закону як основи легальності державного функціонування, його матеріальне розуміння, відмінне від позитивістського та формального підходів. Останнє, зокрема, передбачає встановлення та вдосконалення суб'єктивного публічного права, створення юридичного правового захисту для безпеки публічного права, лімітацію втручання держави у сферу індивідуальної свободи, авторитетне політичне керівництво, здатне утвердити безпеку в громадській та приватній сферах людського життя.

Певною мірою абстрагуючись від практичного досвіду тоталітарних держав, дисертант цілком слушно привертає увагу до ідеї «сильної держави» К. Шмітта з обґрунтуванням конструктивності її змісту, пов'язаного з матеріалізацією комплексу конкретних заходів нормативного та владно-вольового характеру як альтернативи слабкій ліберальній державі з її нездатністю забезпечити успіх модернізації парламентськими та іншими демократичними засобами. У цьому контексті слід нагадати позицію відомого українського філософа Мирослава Поповича, який ще в кінці 1990-х років слушно звертав увагу на неадекватність застосування ліберальної моделі модернізації в сучасній Україні й нагальну потребу пошуку іншої моделі, здатної зберегти цілісність українського суспільства й підвищити його добробут. Він, зокрема, апелював до соціал-демократичної моделі з її консервативними, соціально спрямованими елементами, за якої вирішальне значення матиме «не якась міжпартійна угода, а реальна соціальна рівновага». Звідси є всі підстави погодитись із позицією Л. М. Шумського, який привертає увагу до ідеї К. Шмітта щодо побудови держави, здатної забезпечити стабільність, консолідувати «політичну енергію», «відрізнити друга від ворога» та не дати шансів «для появи антидержавних формувань».

У контексті процесу децентралізації, що здійснюється нині в Україні, особливої уваги заслуговує розгляд у дисертації крізь призму наукової спадщини К. Шмітта проблеми самоврядування як ключової політичної та економічної складової правової держави. Зокрема, відстоюється науковий підхід, згідно якого самоврядування є пріоритетним політичним інститутом у технології розподілу прав і обов'язків, важливим для досягнення як державних, так і суспільно значимих цілей.

Досить цікавим є третій розділ роботи, в якому проаналізовано найгостріші проблеми сучасності, виникнення яких свого часу передбачав К. Шмітт: небезпеки, пов'язані з ядерною зброєю; активізація міжнародного тероризму; невиправдане застосування законів про надзвичайний стан; перехід від універсуму до «плюриверсуму» в масштабах світового розвитку;

експансія економічного імперіалізму; втрата реальних демократичних можливостей ухвалення важливих державних рішень; ігнорування загальної волі народу й переслідування суб'єктами політики переважно власних, егоїстичних приватних інтересів; загроза для національного суверенітету діяльності країн-кредиторів, які під тиском визначають напрямки внутрішньої політики країни.

У висновках автор повертає увагу до цілого ряду практично значимих питань, таких як: подолання конституційними засобами дефіциту демократичної легітимації партійно-політичних підходів в ухваленні державних рішень поза волевиявленням народу; налагодження співпраці та партнерських взаємовідносин громадянського суспільства й демократичної правової держави; правове закріплення надзвичайних повноважень президента на випадок гострополітичної небезпеки для держави; забезпечення моделі правової держави шляхом поєднання потенціалу державних підприємств, приватного виробництва і громадського самоврядування; неприпустимість впровадження елементів лібералізму як чинника послаблення політичної волі основних суб'єктів державотворення.

Наукові здобутки дисертації не викликають сумніву. Вони є глибоко обґрунтованими, відзначаються новизною та засвідчують цінність дослідження для сучасної політико-правової теорії і практичної діяльності, що стосується, зокрема, політичної модернізації держави й суспільства в сучасній Україні. Дисертація має важливе значення для розвитку політичної науки й системи політичної та правової освіти в Україні. Опубліковані наукові праці досить повно відображають найважливіші результати та сутнісні наукові положення. Дослідження отримало належну апробацію у формі доповідей автора на наукових конференціях всеукраїнського та міжнародного рівнів. Дисертація є невід'ємною складовою науково-дослідної роботи кафедри політології філософського факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Структура роботи є логічною, її зміст не викликає заперечень та відповідає меті, завданням і висновкам. Результати авторського дослідження можуть бути використані у подальших теоретичних дослідженнях проблематики, пов'язаної з розбудовою української державності, у практичній діяльності суб'єктів політико-правового реформування та в навчальному процесі, насамперед в опануванні базових курсів і спецкурсів на політологічних і юридичних відділеннях вищих навчальних закладів. Спрямованість дисертації є гуманістичною й такою, що орієнтує на подолання штучних бар'єрів внутрішньополітичного та міждержавного взаєморозуміння, зближення ціннісних установок й орієнтирів усіх суб'єктів політичного життя суспільства.

Відзначаючи досить високий рівень теоретико-методологічної та історико-політологічної розробки теми дослідження, вважаємо за доцільне висловити ряд зауважень автору дисертаційної роботи.

1. У «Вступі», зокрема у визначеннях, поданих під рубрикою «Наукова новизна одержаних результатів», має місце недостатня чіткість авторських формулювань. Так, у пункті 2 під рубрикою «Уперше» варто було б конспективно зазначити про які конкретні заходи удосконалення конституційного законодавства йдеться. У пункті 3 під цією ж рубрикою доцільно було б назвати кілька запроваджених до наукового обігу вітчизняної політичної науки праць К. Шмітта (якщо їх декілька – назвати всі, якщо багато – назвати основні), а також вказати прізвища інших правознавців і політологів Німеччини, праці яких вперше аналізуються у тексті дисертації.

2. На нашу думку, не зовсім конструктивним для викладу наукового матеріалу є завершення структурного підрозділу цитатою, як, скажімо, у випадках з підрозділами 1.2 (Дис., с. 50), 2.1 (Дис., с. 84), 2.2 (Дис., с. 98). Варто або ж дати авторську оцінку процитованому, або (що краще) завершувати той чи інший фрагмент власним судженням.

3. У різних частинах дисертаційного дослідження можна віднайти чимало не лише теоретично значимих, а й практично орієнтованих ідей, думок,

важливих для реалізації концепту сильної, незалежної держави. Однак автор не зумів їх належним чином згрупувати та подати як пропозиції, вагомі для вдосконалення процесу політико-правової модернізації держави й суспільства в Україні та формування відповідної моделі правової держави.

4. Робота загалом викладена зрозумілою, не переобтяженою спеціальною термінологією науковою мовою. Разом з тим подекуди зустрічаються огріхи як мовно-стилістичного, так і сутнісного характеру. Зокрема, підрозділ 1.2 «Концепт правової держави у німецьких політичних мислителів XIX ст.» варто було б назвати: «Концепт правової держави у творчості німецьких мислителів XIX ст.» (слова «творчості» тут явно не вистачає, а словосполучення «політичних мислителів» є не зовсім коректним, оскільки всі вони були насамперед філософами, а одночасно їх можна вважати й політологами, правознавцями, істориками, футурологами та ін.; до того ж і запропоноване авторське формулювання ідентифікує їх не лише як політичних мислителів, а і як правознавців, з огляду на об'єкт дослідження). Не зовсім коректним слід вважати й наступний фрагмент: «...виникнення та формування політичних спільнот, які вивели людину з безперспективного природного стану й вказали шлях прогресивного розвитку» (Дис., с. 23) (особливо з огляду на встановлення вченими, починаючи з другої половини XX ст., безперспективності ідеї прогресу й необхідності гармонізації людини з природним середовищем).

5. З огляду на дослідження дисертантом проблеми правової держави у значно ширшому контексті, ніж аналіз творчої спадщини К. Шмітта, йому варто було б звернути увагу на принципові праці українських науковців (політологів і правознавців), у яких розкриваються проблеми і перспективи становлення правової держави в сучасній Україні. Йдеться насамперед про наступні праці: Тимошенко В. І. Правова держава (теоретико-історичне дослідження) (1994); Заєць А. П. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду (1999); Воронов І. О. Правова держава як предмет політологічного аналізу (2000); Футей Б. Становлення правової держави. Україна 1991 – 2001 рр. (2001); Гринюк Р. Ф. Ідея правової держави: теоретико-правова модель і практична реалізація (2004).

Втім, висловлені зауваження не применшують цінності дослідження та не спростовують високий рівень дисертаційної роботи. Вони лиш покликані слугувати автору своєрідним орієнтиром для загального вдосконалення й поглиблення окремих положень досліджуваної проблеми.

Аналіз дисертаційної роботи, автореферату й опублікованих наукових праць дає підстави зробити наступний висновок: дисертація Шумського Леоніда Миколайовича «Концептуалізація правової держави у політичній теорії Карла Шмітта» оформлена відповідно до державного стандарту й відповідає вимогам Міністерства освіти і науки України до дисертаційних робіт. Представлений автореферат відображає зміст роботи, розбіжностей між текстом дисертації та його положеннями немає. За актуальністю, структурою, повнотою викладу матеріалу, аргументацією основних положень, новизною отриманих результатів дослідження відповідає вимогам п. п. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р. (зі змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р. та № 567 від 27.07.2016 р.), а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.01 – теорія та історія політичної науки.

Офіційний опонент:

доктор політичних наук,
професор, провідний науковий співробітник
відділу правових проблем політології
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України

В. П. Горбатенко

